

Universiteit Utrecht

Waphene martin
hoe salt gaen Sal
dese weereit yet
langhe staen. In
dus cranken loue
So zal mijn vrau
we eere zaen Son

der elbisei en waen kumē der heere houe

It sie die skalke wel ontfaen

Die de heeren connen diwaen

Ende plocken van den stoue

It zie die gherechte slaen

Bede bescatten ende vaen

Alse die meese in de cloue

hecht oftene god verscou

Heu martine michi fare

Hic si mūdus dui stare

Queat tam egra laude

Dominatrix honor are

Mox indubie fugare

Curys nec aude

Cerno falsos honorare

Saentes effesturare

Heros vt ficta fraude

Atq; iustum vapulare.

Boeken uit Brugge

Over de materiële
context van de
Middelnederlandse
literatuur

Bart Besamusca

Oratie

Uitgesproken bij de aanvaarding van de leeropdracht 'Middelnederlandse tekstcultuur in internationaal perspectief' aan de Universiteit Utrecht op dinsdag 30 mei 2017.

*Mijnheer de Rector Magnificus,
zeer geachte toehoorders,*

In deze rede stel ik graag mijn onderzoek op het terrein van de Middelnederlandse tekstcultuur aan u voor. Met de term tekstcultuur duid ik aan dat het mij niet alleen om teksten te doen is. De bestudering van de middeleeuwse literatuur kan niet zonder de studie van haar materiële context, in de vorm van handschriften en vroege drukken. Als we deze boeken uitsluitend beschouwen als tekstdragers, zoals in het verleden lang het geval is geweest, blijft een wezenlijk deel van het functioneren van literatuur in de Middeleeuwen buiten beeld. Juist omdat de middeleeuwse boekproductie in hoge mate een handmatige en geïndividualiseerde aangelegenheid was, dragen de materiële kenmerken van de boeken en de bijzonderheden van hun tekstpresentatie bij aan de werking van de teksten.

De materiële context van de middeleeuwse literatuur beïnvloedde op vele manieren de receptie van teksten. Stel dat een werk door een professionele kopiïst werd afgeschreven in een gestileerd boeekschrift op hoogwaardig perkament, dan was de tekst kennelijk een forse financiële investering waard. Wellicht wilde de opdrachtgever er zijn achting voor een auteur, een specifieke tekst of een teksttype mee tot uitdrukking brengen. Misschien ook werden boek en inhoud door de bezitter vooral aangewend om er cultureel prestige mee te verwerven.¹ Een andere kopie van hetzelfde werk kan slordig genoteerd zijn op resten perkament of hergebruikte bladen. In zo'n geval hebben we vrijwel zeker te maken met een tekst die puur om inhoudelijke redenen gewaardeerd werd.

Het belang van de materiële context voor middeleeuwse teksten

¹ Zie Margaret Connolly en Raluca Radulescu (eds), *Insular Books: Vernacular Manuscript Miscellanies in Late Medieval Britain* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 23–24, 27.

spreekt voor zich als zij vergezeld gaan van illustraties. Miniaturen en houtsneden verhoogden uiteraard de aantrekkelijkheid van boeken. Maar minstens zo belangrijk is dat zij de receptie van de lezers stuurden. Afbeeldingen reikten het publiek een interpretatie aan door bepaalde tekstelementen te accentueren en andere aspecten van de inhoud te negeren. Dat interpretatiekader was voor iedere kopie verschillend, want het aantal illustraties, hun grootte en hun plaats op de pagina kon per handschrift en vroege druk verschillen.²

Ook andere middelen dan afbeeldingen konden voor ieder boek op eigen wijze worden ingezet om de receptie van de lezers te sturen. Kapittelschriften waren hiervoor bijvoorbeeld zeer geschikt. Deze tekstjes, die in rode of zwarte inkt de inhoud van het erop volgende tekstgedeelte beknopt of uitvoerig aankondigen, werden door kopiïsten en drukkers veelal overgenomen uit hun bron, maar zij werden ook wel inhoudelijk gewijzigd, verwijderd of toegevoegd. Dezelfde werkwijze kon in het geval van de decoratie toegepast worden. Die versiering, die per handgeschreven en gedrukt boek kon verschillen, was primair esthetisch bedoeld, maar werd ook functioneel benut, bijvoorbeeld om de hiërarchie tussen tekstgedeelten te visualiseren. Ook marginale aantekeningen laten zien dat de invloed van de materiële context op een tekst groot kon zijn. Lezers konden deze glossen en tekens, zoals wijzende vingers, nu eenmaal moeilijk negeren.³

Kopiïsten waren mensen, geen machines. Bij het afschrijven van een tekst maakten ze dan ook onbedoeld fouten.⁴ Verder weken zij nogal

2 Zeer illustratief voor de mogelijke variatie is het corpus van geïllustreerde handschriften waarin de *Roman de la Rose* overgeleverd is. Zie <http://www.romandelarose.org/>.

3 Ook hier is de *Roman de la Rose* illustratief. Zie bijvoorbeeld voor een analyse van de notatekens in de handschriften met deze tekst Sylvia Huot, 'Medieval Readers of the *Roman de la Rose*: The Evidence of Marginal Notations', in: *Romance Philology* 43 (1990), 400-420.

4 Zie A.M. Duinhoven, *Bijdragen tot reconstructie van de Karel ende Elegast*, deel 1 (Assen: Van Gorcum, 1975).

eens bewust van hun legger af. Ze corrigeerden hun voorbeeldtekst, wijzigden op sommige plaatsen de inhoud en vulden die op andere plaatsen aan. Met name in de volkstalen was dit het geval, met als gevolg dat iedere handgeschreven kopie van een bepaalde tekst uniek is. Die uniciteit geldt in wat mindere mate voor gedrukte teksten, maar zeker in de periode van de incunabelen en de postincunabelen is tekstvariatie volop aanwijsbaar. Zo pasten zettters de taal van hun voorbeeld vaak aan hun eigen dialect aan. Correcties op de pers kwamen frequent voor, en het drukken werd wel onderbroken om herziening van de kopij door een auteur of een editeur mogelijk te maken.⁵ Als gevolg van deze werkzaamheden van kopiisten en zettters waren middeleeuwse teksten per definitie onderhevig aan transformaties. We hebben te maken met intrinsieke variabiliteit, die onlosmakelijk verbonden is met de materiële context van de teksten.⁶

De vakgenoten onder mijn toehoorders zullen mijn positiebepaling inmiddels gelabeld hebben. Ik schaar mij graag onder de aanhangers van de methode die thans onder mediëvisten bekend staat als de ‘Material Philology’. Deze benadering werd in 1990 in het gerenommeerde tijdschrift *Speculum* door de Amerikaanse romanist Stephen Nichols aangekondigd en warm aanbevolen onder de wat provocatieve benaming ‘New Philology’.⁷ Het adjectief zorgde voor veel academisch rumoer, waarin de opposenten elkaar venijnig bestreden.⁸ Toen het stof was

5 Deze situatie duurde feitelijk tot diep in de achttiende eeuw, stelt Seth Lerer. Zie zijn bijdrage ‘Bibliographical Theory and the Textuality of the Codex: Toward a History of the Premodern Book’, in: *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, eds Michael Johnston, Michael van Dussen (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 17–33 (18).

6 Zie Bernard Cerquiglini, *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie* (Paris: Seuil, 1989). Zie ook de recente aflevering van het tijdschrift *Queeste* (23 (2016), afl. 2), dat onder de titel ‘Between Stability and Transformation’ gewijd is aan tekstradities in de middeleeuwse Lage Landen.

7 Stephen G. Nichols, ‘Introduction: Philology in a Manuscript Culture’, in: *Speculum* 65 (1990), 1–10.

8 Zie voor een overzicht Sarah Kay, ‘Analytical Survey 3: The New Philology’, in: *New Medieval Literatures* 3 (1999), 295–326.

neergedaald, bleek de benadering geen eendagsvlieg. Dat werd onder meer duidelijk door de publicatie in 1997 van een speciale aflevering van het *Zeitschrift für deutsche Philologie* onder de titel 'Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte'. In de bijdrage van Nichols, waarmee het 'Sonderheft' opende, werd het adjectief 'new' voor 'material' ingeruild. De 'Material Philology' werd aangeduid als een benadering die als vertrekpunt heeft 'that one should study or theorize medieval literature by reinserting it directly into the *vif* of its historical context by privileging the material artefact(s) that convey this literature to us: the manuscript. This view sees the manuscript not as a passive record, but as an historical document thrusting itself into history and whose very materiality makes it a medieval event, a cultural drama.'⁹

In de studie van de Middelnederlandse literatuur drong het internationale strijdgewoel over de materiële filologie aanvankelijk niet erg door. Ter verklaring heeft Herman Brinkman de gemarginaliseerde positie van de filologie in de medioneerlandistiek aangevoerd.¹⁰ Daardoor zouden medioneerlandici geen weet hebben gehad van de internationale debatten, die zich afspeelden op congressen waaraan zij niet deelnamen. Die onwetendheid laat onverlet dat sommige onderzoekers al lang deden wat Nichols en de zijnen voorstonden. Tamelijk willekeurig denk ik bijvoorbeeld aan Willem Kuiper, die in 1980 een studie wijdde aan het gebruik van lombarden, paragraaf- en semiparagraaftekens in handschriften met Middelnederlandse verhalende teksten.¹¹ Ook Jan Willem Klein kan in dit verband genoemd worden. In de vroege jaren negentig van de vorige eeuw wist hij de Utrechtse onderzoekers van de Middelnederlandse Lancelottraditie volledig te verrassen met zijn bevinding dat het bekende en veel bestudeerde vlaggenschip van de

9 Stephen G. Nichols, 'Why Material Philology? Some Thoughts', in: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 116 (1997), Sonderheft, 10-30 (10-11).

10 Herman Brinkman, 'Oude en nieuwe filologie bij Herman Pleij', in: *Neerlandistiek.nl* 09.01c (2009), 1-10 (6-7). Raadpleegbaar via <http://www.meertens.knaw.nl/neerlandistiek/>.

11 Willem Kuiper, 'Lombarden, paragraaf- en semiparagraaftekens in Middelnederlandse epische teksten', in: *Spektator* 10 (1980-1981), 50-85.

Middel nederlandse Arturistiek, handschrift KB, 129 A 10, niet in één gang, maar in fasen tot stand gekomen was.¹² Net als vele internationale onderzoekers bedreven Kuiper en Klein materiële filologie voor hun benadering deze naam droeg.

Bijzondere vermelding als voorloper verdient de serie ‘Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden’. Aangespoord door de Leidse wetenschappers Wim van Anrooij en Dini Hogenelst en Nijmeegse onderzoekers rond Paul Wackers opteerden de ontwerpers van de reeks voor tekstedities die recht zouden doen aan de materialiteit van de middeleeuwse literatuur. Het eerste product van deze inzet om Middel nederlandse teksten in hun materiële context te waarderen was de uitgave van het Geraardsbergse handschrift in 1994.¹³ Daarmee werd het startschot gelost voor de productie van een omvangrijke reeks tekstuutgaven, die blijkens recente edities van het liederenhandschrift Berlijn 190 in 2013 en het Gruuthuse-handschrift in 2015 nog niet aan kracht ingeboet heeft.¹⁴ Paul Wackers heeft de reeks recent getypeerd als ‘een van de mooiste uitkomsten van de saamhorigheid onder de medioneerlandici’.¹⁵

In 2000 wees mijn leermeester Wim Gerritsen in zijn Utrechtse afscheidsrede op het verzuim van de medioneerlandici om zich te

12 Jan Willem Klein, ‘Codicologie en de Lancelotcompilatie: de invoeging van de *Percheval* en de *Moriaen*’, in: *De nieuwe taalgids* 83 (1990), 526–539. Zie ook zijn bijdrage aan *Lancelot. De Middelnederlandse vertaling van de Lancelot en prose overgeleverd in de Lancelotcompilatie. Pars 1 (vs. 1-5530, voorafgegaan door de verzen van het Brussels fragment)*, eds Bart Besamusca et al. (Hilversum: Verloren, 1997) (97–110).

13 *Het Geraardsbergse handschrift. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 837-845*, eds Marie-José Govers et al. (Hilversum: Verloren, 1994). Een tweede, elektronische uitgave dateert uit 2003, zie <http://geraardsbergen.huylgens.knaw.nl/>.

14 *Het liederenhandschrift Berlijn 190. Hs. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz germ. oct. 190*, eds Thom Mertens et al. (Hilversum: Verloren, 2013); *Het Gruuthuse-handschrift. Hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 K 10*, eds Herman Brinkman en Ike de Loos, 2 dln (Hilversum: Verloren, 2015).

15 Paul Wackers, ‘*Vleugels als van een duif*’. *Beschouwingen over 40 jaar medioneerlandistiek* (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2015), 15. Raadpleegbaar via <https://www.uu.nl/organisatie/faculteit-geesteswetenschappen/onderzoek/oraties-en-redes>.

mengen in internationale debatten over onder meer de materiële filologie.¹⁶ Ik denk niet dat mijn vak zijn onverschilligheid ten aanzien van methodische reflecties sindsdien achter zich gelaten heeft, maar het heeft de materiële filologie wel omarmd. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een bundel studies over de handschriftelijke context van Middelnederlandse artesteksten, die onder redactie van Orlanda Lie en Joris Reynaert in 2004 verscheen.¹⁷ Ook enkele oraties getuigen van deze oriëntatie. In 2002 begon Paul Wackers zijn Utrechtse hoogleraarschap met een rede die gewijd was aan een verzamelhandschrift dat bekend staat als de Wiesbadense codex.¹⁸ In 2005 trad Wim van Anrooij in Leiden aan met een oratie waarin ervoor gepleit werd de teksten van Jan van Boendale in hun materiële context te bestuderen.¹⁹ In 2007 liet Johan Oosterman in Nijmegen zien dat het liederenhandschrift Berlijn 922 niet in één keer tot stand gebracht is, maar ‘is gegroeid als een koraalrif’.²⁰

Mijn eigen onderzoek sluit, als gezegd, eveneens aan bij de materiële filologie. Daarbij heb ik de laatste jaren vooral geprobeerd de eigenaardigheden van de Middelnederlandse tekstcultuur scherper in het vizier te krijgen door haar in internationaal perspectief te plaatsen. In het verlengde daarvan ben ik geïnteresseerd geraakt in het verschijnsel meertaligheid, dat mede door de studie van middeleeuwse tekstcollecties (in plaats van het onderzoek naar individuele teksten) nadrukkelijk in beeld gekomen is.²¹ Verder probeer ik de benadering van de materiële filologie uit te breiden naar de vroege drukken,

16 W.P. Gerritsen, *Wat doen de buien? De medioneerlandistiek en de bestudering van middeleeuwse literatuur in het buitenland* (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2010).

17 Orlanda S.H. Lie en Joris Reynaert (eds), *Artes in context. Opstellen over het handschriftelijk milieu van Middelnederlandse artesteksten* (Hilversum: Verloren, 2004).

18 Paul Wackers, *Terug naar de bron* (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2002).

19 W. van Anrooij, *Handschriften als spiegel van de middeleeuwse tekstcultuur* (Leiden: Universiteit Leiden, 2005).

20 J.B. Oosterman, *In daz Niderlant gezoget. De periferie in het centrum: het Maas-Rijngebied als speelveld voor filologen* (Nijmegen: Radboud Universiteit, 2007), 14.

21 Zie voor het begin van mijn interesse in meertaligheid Bart Besamusca en Thea Summerfield, ‘Medieval Multilingualism: A New International Project’, in: *Queeste* 12 (2005), 141-145.

waar nog veel winst geboekt kan worden. Daarbij valt met name te denken aan het onderzoek naar de relaties tussen tekst en beeld, en aan de studie van drukkersfondsen.²² Feitelijk zet ik zo het werk voort van Herman Pleij en enkele van zijn promovendi, maar dan meer materieel georiënteerd.²³ Omdat het internationale onderzoek naar vroege drukken sterk supranationaal georganiseerd is, liggen hier grote mogelijkheden om de Nederlandstalige uitgaven vanuit een Europese invalshoek te bestuderen.²⁴

Mijn studie van de Middelnederlandse literatuur vanuit het perspectief van de materiële filologie heeft in 2012 geresulteerd in de database ‘Arthurian Fiction’, waarin dankzij de inspanningen van met name drie postdocs en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis de Middelnederlandse Arturromans en -handschriften figureren te midden van alle andere Arturverhalen en -codices die in middeleeuws Europa geproduceerd zijn.²⁵ Vanuit dezelfde optiek heb ik tussen 2010 en 2013 een internationaal team gecoördineerd dat onder de titel ‘The Dynamics of the Medieval Manuscript’ korte versteksten in Middelnederlandse, Duitse, Engelse en Franse meertekstcodices vergelijkenderwijs

22 Zie voor een recent voorbeeld van mijn werk in deze richting Bart Besamusca, ‘Tekst en beeld in twee drukken van Jan van Doesborch: *Van Jason ende Hercules* en *Die historie van den stercken Hercules*’, te verschijnen in *Spiegel der Letteren* (2017), afl.

4). Voor de bestudering van de houtsneden in vroege drukken tot en met 1500 is het onvolprezen standaardwerk van Ina Kok van bijzonder belang: *Woodcuts in Incunabula Printed in the Low Countries*, 4 dln (Leiden, Houten: Brill, Hes en De Graaf, 2013).

23 Zie onder meer Herman Pleij, *De wereld volgens Thomas van der Noot, boekdrukker en uitgever te Brussel in het eerste kwart van de zestiende eeuw* (Muiderberg: Coutinho, 1982), Yves G. Vermeulen, ‘*Tôt profijt en genoegen*’. *Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten 1477-1540* (Groningen: Wolters-Noordhoff en Forsten, 1986) en P.J.A. Franssen, *Tussen tekst en publiek. Jan van Doesborch, drukker-uitgever en literator te Antwerpen en Utrecht in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 1990).

24 Zie voor de indrukwekkende supranationale ontsluiting van de vroege drukken de GW (<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>), de ISTC (http://data.cerl.org/istc/_search), de USTC (<http://ustc.ac.uk/>) en MEI (<https://www.cerl.org/resources/mei/main>).

25 Zie <http://www.arthurianfiction.org/>.

onderzocht.²⁶ Thans bestudeer ik samen met Elisabeth de Bruijn, Rita Schlusemann en Frank Willaert het corpus van vroege gedrukte romans, waarbij we internationale inzichten en tekstcorpora in ons onderzoek betrekken.²⁷

De Middelnederlandse tekstcultuur is een fascinerend fenomeen dat we door de materiële filologie scherp in beeld kunnen krijgen. Het is evident dat medioneerlandici daarbij de hulp van boekwetenschappers goed kunnen gebruiken. Gelukkig valt te constateren dat recentelijk in de kringen van codicologen en paleografen de ‘cultural approach’ terrein boekt.²⁸ Als het aan mij ligt, laten we deze kans op samenwerking niet liggen.²⁹

★ ★ ★

Mijn benadering van de Middelnederlandse literatuur wil ik hier graag demonstreren aan de hand van een handschrift uit de late vijftiende eeuw, dat in de Bodleian Library van Oxford bewaard wordt onder signatuur Codices Canonici Miscellanei 278. Het boek behoorde tot de collectie van de achttiende-eeuwse Venetiaanse jezuïet en bibliofiel Matteo Luigi Canonici (1727-1805), waarvan een deel in 1817 aan de Bodleian Library verkocht werd.³⁰ Het handschrift, dat ik hierna gemakshalve ‘codex 278’ zal noemen, telt 177 bladen, die 20 cm hoog

26 Zie <http://www.dynamicsofthemedievalmanuscript.eu/>.

27 Zie <http://changingface.eu/>.

28 Vgl. Johnston en Van Dussen, *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches* (n. 5).

29 Zie voor een eerder pleidooi voor samenwerking Jos A.A.M. Biemans, ‘Roeien met de peddels van de burens. Medioneerlandistiek en Middelnederlandse handschriftenkunde’, in: F.P. van Oostrom et al., *Misselike tonghe. De Middelnederlandse letterkunde in interdisciplinair verband* (Amsterdam: Prometheus, 1991), 82-97, 202-207.

30 Zie *Den anderen merten. Synoptische archiefeditie van Jacob van Maerlant's tweede Martijn*, ed. Th. Mertens, 2 dln (Nijmegen: Alfa, 1978), 53. Vgl. ook J.B. Mitchell, ‘Trevisan and Soranzo: Some Canonici Manuscripts from Two Eighteenth-Century Venetian Collections’, in: *The Bodleian Library Record* 8 (1969), 125-135.

zijn en ongeveer 13,5 cm breed.³¹

Als moderne lezers verwachten we dat dit boekje één werk bevat. De rug van de perkamenten band maakt echter al duidelijk dat dit niet het geval is: twee achttiende-eeuwse titelbandjes melden als inhoud *Wapene Martin* in een Latijnse vertaling, een Franse versie van Cato's spreuken en andere teksten.³² We hebben dus te maken met een meerteksthandschrift. Bij nader toezien blijkt de codex te bestaan uit vier zogenoemde codicologische eenheden, die u hier gevisualiseerd ziet (afbeelding 1).³³ Midden onderaan de rectozijden van de bladen

Afbeelding 1: De codicologische eenheden van Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

31 De codicologische gegevens over codex 278 berusten op *in situ* onderzoek (25–27 januari 2017) en op eerdere aantekeningen en beschrijvingen van Daniël Ermens (ongepubliceerd), Mertens, *Den anderen merten* (n. 30), kolom 43–53, en Hans Kienhorst, 'Een reis zonder wederkeer. Opmerkelijke notities in handschrift Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278', in: *Queeste* 6 (1999), 53–70 (64–66).

32 Mertens, *Den anderen merten* (n. 30), 52–53, en Kienhorst, 'Een reis zonder wederkeer' (n. 31), 60.

33 Deze weergave van de codicologische eenheden dank ik aan een idee van Daniël Ermens. Een codicologische eenheid is volgens J.P. Gumbert 'een discreet aantal katernen, die in één operatie zijn bewerkt en beschreven en die een afgeronde tekst of tekstreeks bevatten'. Zie zijn *Codicologische eenheden – opzet voor een terminologie* (Amsterdam: KNAW, 2004), 13.

is een doorlopende inktfoliëring in Arabische cijfers aangebracht.³⁴ Oorspronkelijk behoren de vier delen echter niet bij elkaar, zo zal spoedig duidelijk worden. Het gaat om afzonderlijke handschriften, die op een later moment bijeengebracht zijn. Ik stel de delen van dit intrigerende boek aan u voor.

Om redenen die straks duidelijk zullen worden, sla ik het eerste handschrift in codex 278 in eerste instantie over. Het tweede handschrift, dat we omstreeks 1480 of nog iets later dateren, is met 80 perkamenten bladen (fol. 17-96) verreweg het omvangrijkst en bevat de zogeheten *Martijns*.³⁵ Dit zijn drie strofische gedichten van de dertiende-eeuwse Vlaming Jacob van Maerlant, die een zeer omvangrijk oeuvre bijeen geschreven heeft.³⁶ De teksten zijn opgezet als dialogen tussen de vrienden Jacob en Martijn.³⁷ De eerste tweespraak, die naar de openingswoorden bekend staat als de *Wapene Martijn*, is gewijd aan het kwaad in de mens en de wereld, de liefde, standsverschil en de invloed die vrouwen zouden hebben op het zondigen van de mens. In de *Tweede Martijn* licht Jacob zijn vriend in over de aard van de ware liefde en in de *Derde Martijn* over de Drie-eenheid.³⁸ De drie gedichten zijn complex en duidelijk bedoeld voor een intellectueel publiek.³⁹ Ter illustratie citeer ik de eerste strofe van de *Wapene Martijn*:

34 De foliëring loopt van 1 (op een blaadje papier, dat 12 cm hoog en 10,3 cm breed is) tot en met 176; na folium 5 is bij de telling abusievelijk een blad overgeslagen.

35 Zie voor de datering Willem de Vreese, 'Een Fransch-Nederlandsche "leere van hoveschede" uit het einde der 15de eeuw', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde* 52 (1933), 85-142 (87).

36 Zie Frits van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam: Prometheus, 1996). Over de *Martijns*: 65-67, 74-76, 236-238, 278-279, 288, 385.

37 Editie: Jacob van Maerlant, *Strophische gedichten*, eds J. Verdam en P. Leendertz (Leiden: Sijthoff, 1918), 1-85. De *Wapene Martijn* is ook uitgegeven en vertaald in Ingrid Biesheuvel, *Maerlants werk. Juweeltjes van zijn hand* (Amsterdam: Ambo, Amsterdam University Press, 1998), 259-311.

38 Zie J. Reynaert, 'Gespreksvorm, rolverdeling en personages in de *Martijns*', in: *Queeste* 3 (1996), 179-190.

39 Vgl. Frits van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek* (Amsterdam: Prometheus, 1992), 227-228, en Reynaert, 'Gespreksvorm' (n. 38), 190.

Wapene, Martijn! Hoe salt gaen?
 Sal die werelt iet langhe staen
 In dus cranken love?
 So moet vrouwe ver Ere saen
 Sonder twifel ende waen
 Rumen heren hove.
 Ic sie den valschen wel ontfaen,
 Die de heren connen dwaen
 Ende plucken van den stove;
 Ende ic sie den rechten slaen,
 Bede bespotten ende vaen
 Also die mese in de clove,
 Recht offene God verscrove.⁴⁰

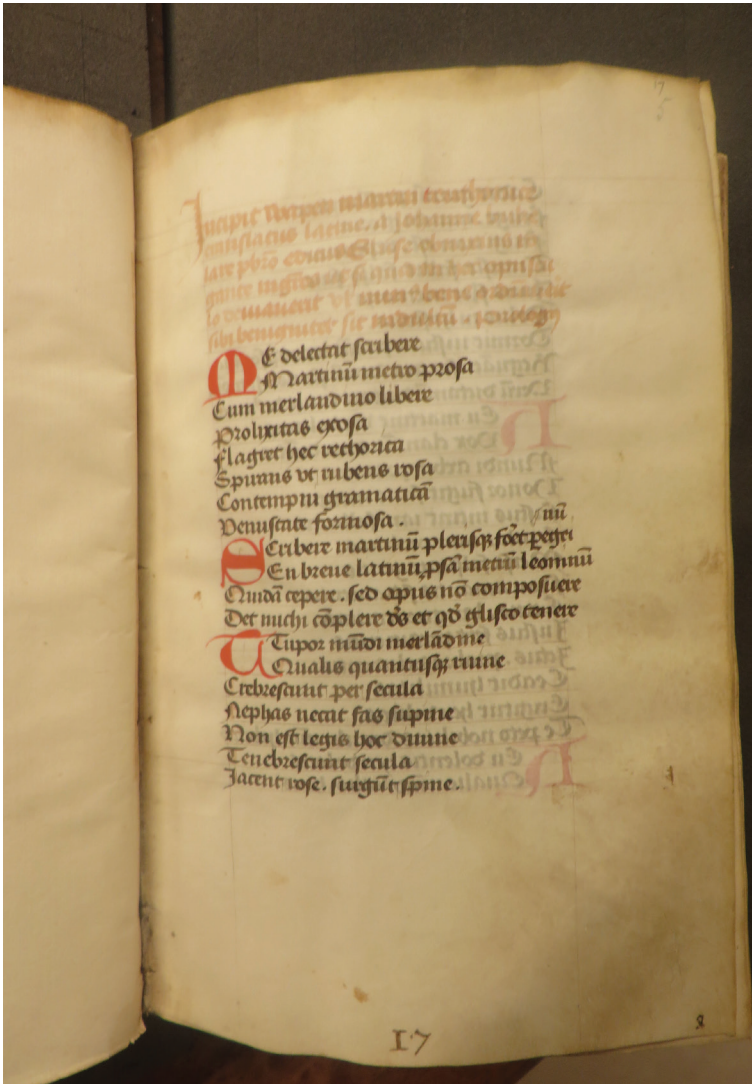
('Helaas Martijn, wat zal er gebeuren? Zal de wereld nog lang in zo'n erbarmelijke toestand verkeren? Dan zal Vrouw Ere ongetwijfeld weldra het hof van de heren verlaten. Ik zie hoe slechte mensen van harte welkom zijn, die bij de heren kunnen flikflooiën en vleien. En ik zie hoe, wie oprecht is, verdrukt wordt, bespot en gevangen gezet als een mees in een val, alsof God hem verstoten heeft.')41

Hoogst interessant is dat de *Martijns* in codex 278 zijn ingebed in een Latijnse tekst. Het gaat om een vertaling van Maerlants gedichten, die volgens het wat verwaterde opschrift vervaardigd werd door de priester Johannes Bukelare, die werkte in het nabij Brugge gelegen Sluis ('editus Sluse') (afbeelding 2).⁴² Volgens een recente studie was hij werkzaam

40 Maerlant, *Strophische gedichten* (n. 37), 1.

41 Biesheuvel, *Maerlants werk* (n. 37), 262.

42 Zie Albert Derolez, 'A Literary Tour de Force: The Latin Translation of Maerlant's *Martijns* and the Translator's Prologues', in: *Syntagmatia: Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*, eds Dirk Sacré, Jan Papy (Leuven: Leuven University Press, 2009), 93-103 (96, 98). De Latijnse tekst is uitgegeven door C. P. Serrure: 'Latijnsche vertaling van Jacob van Maerlants Wapene-Martijn, door Jan Bukelare', in: *Vaderlandsch Museum* 1 (1855), 116-199. Ik dank Geert Claassens voor de kopie van de bijdrage van Derolez.

Afbeelding 2: Het begin van de Latijnse proloog van Johannes Bukelare. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 17r. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

rond 1300 en daarmee een tijdgenoot, en wellicht zelfs een bekende, van Maerlant.⁴³ In de Latijnse tekst zijn de Middelnederlandse strofen van 13 regels omgezet in strofen van 15 regels, die telkens eindigen met twee rijmende verzen waarin Bukelare de inhoud van de strofe samenvat. De priester leidde zijn tamelijk vrije vertaling in met een proloog waarin hij zich druk maakt over het kwaad in de wereld. Zijn tekst is ook los van Maerlants verzen overgeleverd, in een Gents handschrift uit 1453.⁴⁴

In codex 278 wordt iedere Middelnederlandse strofe gevolgd door de Latijnse vertaling ervan.⁴⁵ Zoals we later zullen zien, mogen we er van uitgaan dat degene die Maerlants *Martijns* en de Latijnse strofen van Bukelare combineerde, vertrouwd was met deze wijze van tekstpresentatie. Of we hieruit ook mogen afleiden dat deze alternerende opmaak in het geval van de *Martijns* wijd verspreid was, zou ik niet durven beweren. De overlevering van de gedichten wijst hier alvast niet op.⁴⁶ Dat de brontaal geen Latijn maar Middelnederlands was, zou ook wel eens een obstakel voor gecombineerde teksttransmissie kunnen zijn geweest. Anderzijds moeten we bedenken dat Maerlants *Martijns* zo'n reputatie genoten dat zij ook in het Frans vertaald werden. De drukker Johannes Brito, die werkzaam was in Brugge, bracht deze tekst, die begint met de uitroep 'Harau Martin', tussen 1477 en 1484 op de markt.⁴⁷

43 Thomas Haye, 'Die Martin-Gedichte des Jacob van Maerlant in der lateinischen Übertragung des Jan Bukelare', in: *Sacris Eudiri* 49 (2010), 407-438 (434-436). Over de onbetrouwbaarheid van de editie-Serrure: 409, n. 10.

44 Zie Derolez, 'A Literary Tour de Force' (n. 42), 95.

45 Met dien verstande dat op fol. 31v-32r de vertaling van strofe 25 van de *Wapene Martijn* ontbreekt (er is wel ruimte opengelaten) en dat op fol. 78r de laatste drie regels van strofe 9 van de *Derde Martijn* niet afgeschreven zijn (ook hier is ruimte opengelaten).

46 Zie E.A. Overgaauw, 'Een nieuw fragment van Jacob van Maerlant's *Eerste Martijn* (Koblenz, Landeshauptarchiv, Best. 701: Nr. 262, fol. 173r)', in: *Queeste* 3 (1996), 191-196 (191).

47 Zie ISTC (n. 24) im00013500, GW (n. 24) M22623, en *De vijfhonderste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden* (Brussel: KB Albert I, 1973), nr. 112.

De alternerende wijze van presenteren van de strofen van de *Martijns* en die van Bukelare belemmert een vlotte lezing van het Middelnederlands of het Latijn. We hebben eerder te maken met een studietekst, ten behoeve van Latijngeschoolde lezers die Maerlants Middelnederlands strofe voor strofe wilden begrijpen. Deze tekstpresentatie steunt de gedachte van Frits van Oostrom dat we de *Martijns* in de context van het onderwijs in Brugge moeten plaatsen.⁴⁸ De Latijnse vertaling van Bukelare werd wellicht om die reden vervaardigd. Voor een didactische situatie pleit ook dat de *Martijns* in codex 278 direct gevolgd worden door een zogeheten cisiojanus (fol. 95r-v). Het betreft een bekend Latijns geheugengedicht dat bedoeld was om de heiligenkalender te memoriseren. Dit hulpmiddel om de belangrijkste feesten, hun volgorde en hun datum in het geheugen te prenten, functioneerde in het laatmiddeleeuwse onderwijs.⁴⁹

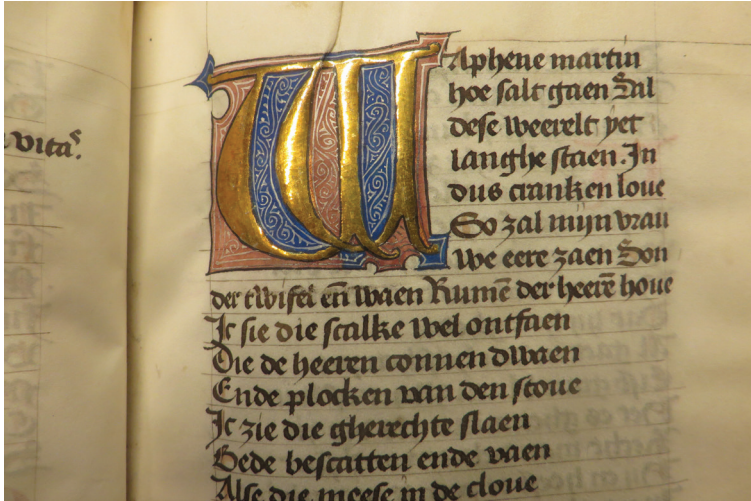
De materiële context van de *Martijns* en de cisiojanus in codex 278 roept evenwel geen associaties met schoolgebruik op. De teksten zijn afgeschreven op perkament van uitstekende kwaliteit: het is blank en glad, en vertoont weinig beschadigingen en reparaties. Een professionele Vlaamse kopiïst noteerde de tekst in een heel regelmatig boekschrift (littera hybrida). De opmaak in één kolom van 25 regels per pagina biedt alle ruimte voor marginale aantekeningen, maar gebruikssporen zijn er niet. Het goede perkament en de ruime opmaak lijken vooral bedoeld om recht te doen aan de bijzondere inhoud van het handschrift.⁵⁰ Het vermoeden dat we te maken hebben met een materieel eerbetoon aan de *Martijns* wordt versterkt door de gouden initialen waarmee de *Wapene*

48 Van Oostrom, *Maerlants wereld* (n. 36), 75, 385.

49 *Lexikon des Mittelalters* 2 (Stuttgart: Metzler, 1999), kol. 2101. Zie voor de Middelnederlandse traditie Ria Jansen-Sieben, 'Christus wart inden wynter besneden. Een vijftiende-eeuwse metrische kalender', in: *Miscellanea Martin Wittek. Album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*, eds A. Raman, E. Manning (Leuven: Peeters, 1993), 233-242.

50 Vgl. Paul Wackers, 'Latinitas en Middelnederlandse letterkunde. Ter inleiding', in: Paul Wackers et al., *Verraders en bruggenbouwers. Verkenningen naar de relatie tussen Latinitas en Middelnederlandse letterkunde* (Amsterdam: Prometheus, 1996), 9-42, 265-275 (33).

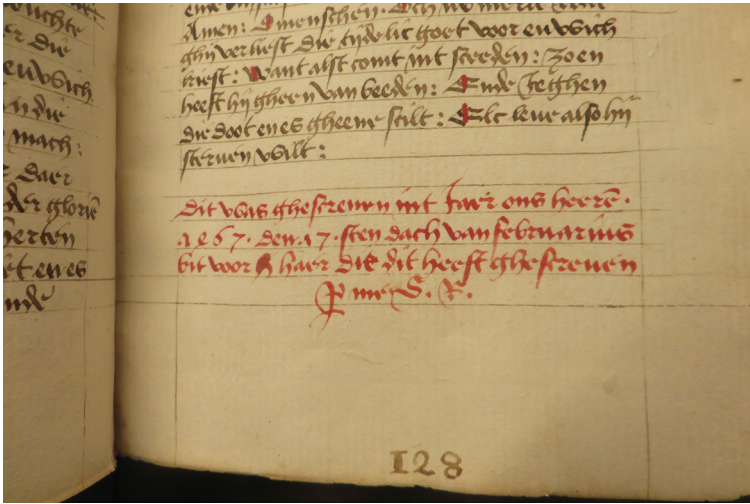
Martijn opent (afbeelding 3). Nergens anders in codex 278 komt een beginletter van een dergelijke kwaliteit voor. Het handschrift met de *Martijns* lijkt geproduceerd voor zelfstudie in opdracht van iemand uit de kringen van de economische en intellectuele (Brugse) elite.

Afbeelding 3: Opening van de Wapene Martijn. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 19r. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

Het derde handschrift in codex 278 is niet gemaakt van perkament, maar van papier en telt slechts 32 bladen (fol. 97-128). De inhoud is in één kolom van 28 regels per bladzijde afgeschreven door een andere kopiïst dan degene die tekende voor het tweede handschrift. De tekst is gekopieerd in een regelmatige, wat Bourgondisch ogende cursief (het schrift staat ietwat schuin, de schachten van de 's' en de 'f' zijn in het midden verbreed en lopen naar onder spits toe). Een kostbaar gegeven over de datering van dit derde deel bevindt zich onderaan op de rectozijde van het laatste blad. Daar staat in rood: 'Dit was ghescreuven int Iaer ons heeren. / 1467 den .17.sten dach van februaryus / bit voor haer die

dit heeft ghescreuen / per me S.R.' (afbeelding 4).⁵¹ De aantekening van de kopiïste met de initialen S.R. dateert het handschrift in 1467. Dat wij haar in Brugge kunnen plaatsn, en daarmee in de buurt van het handschrift met de *Martijns*, zal hierna blijken.

Afbeelding 4: Aantekening van de kopiïste S.R. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 128r. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

De courante opinie luidt dat middeleeuwse kopiïsten vooral mannen waren.⁵² In recent onderzoek is er echter op gewezen dat vrouwen onder invloed van de toenemende geletterdheid in de late Middeleeuwen een substantieel aandeel hadden in de productie van boeken. In de Bourgondische Nederlanden waren zij zeer actief. In 1480, bijvoorbeeld, bestond 25 procent van de leden van het Brugse librariërgilde Sint Jan de Evangelist uit perkamentmaaksters, vrouwelijke kopiïsten en

51 Voor 'haer' staat een dichtgelopen 'h'.

52 Zie bijvoorbeeld Thérèse Glorieux-De Gand en Ann Kelders, *Het woord van de kopiïst. Colofons van gedateerde handschriften* (Brussel: KB Albert I, 1991), 29.

vrouwelijke miniaturisten.⁵³ Onze kopiïste S.R. was dus beslist geen vreemde eend in de mannelijke bijt.

Het derde deel van codex 278 opent met een werk dat ik in navolging van Fons van Buuren de *Dicta Catonis*, ‘uitspraken van Cato’, noem.⁵⁴ Het is een schooltekst, die meestal is opgebouwd uit 144 tweeregelige hexameters en verdeeld over vier delen. Vanaf de achtste tot en met de achttiende eeuw hebben deze *Dicta Catonis* gediend om zowel de eerste beginselen van het Latijn onder de knie te krijgen als de leerlingen normen en waarden bij te brengen, in de vorm van raadgevingen, leefregels en verbodsbepalingen. Ter illustratie citeer ik een *dictum* (I,2): ‘Plus vigila semper ne somno deditus esto; / Nam diuturna quies, vitiis alimenta ministrat’ (‘Waak steeds meer en wees niet verslaafd aan de slaap; want langdurige rust verschaft voedsel aan de ondeugden’).⁵⁵

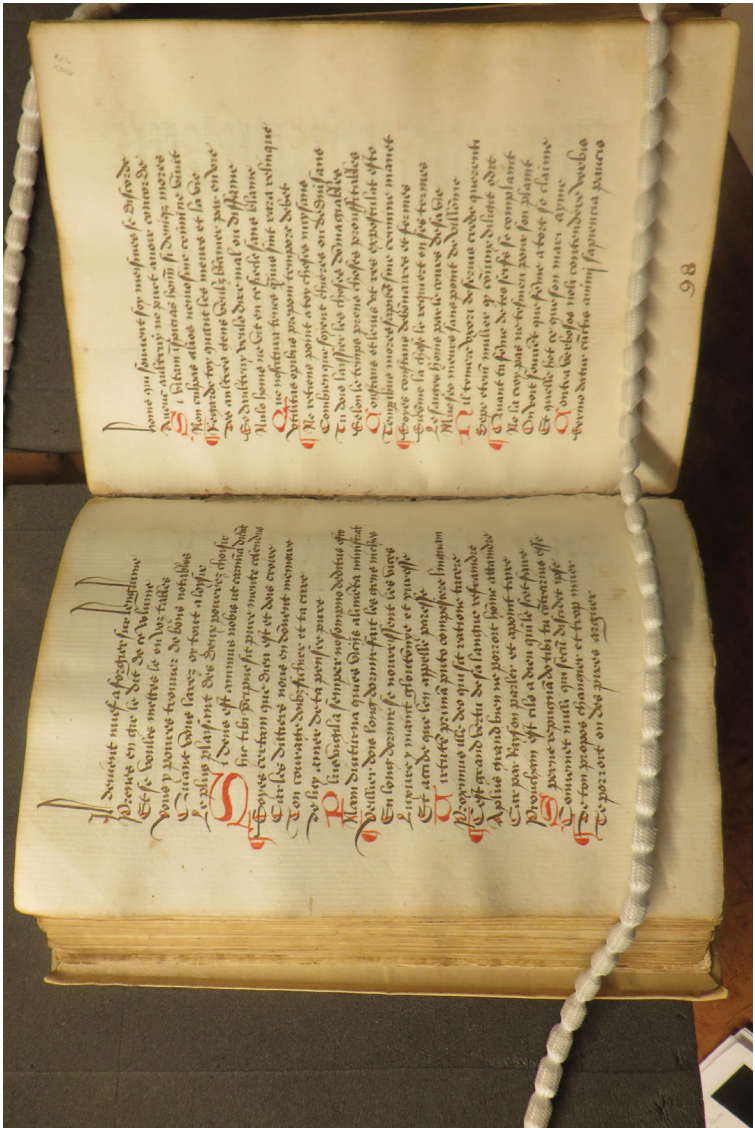
Net als bij de *Martijns* het geval is, zijn de *Dicta Catonis* in codex 278 ingebed in een vertaling. De Latijnse uitspraken, visueel gemarkeerd door eenregelige rode hoofdletters, worden hier telkens gevolgd door een Franse rijmtekst van vier regels, herkenbaar aan de rode paragraaftekens (afbeelding 5). Deze Franse vertaling werd halverwege de veertiende eeuw vervaardigd door de Parijse gerechtsdienaar Jehan le Fèvre.⁵⁶ In zijn proloog roemt de Franse dichter de wijsheid van Cato, die hij een ‘preu chevallier et sage homme’ (fol. 97r,1), dappere ridder

53 Zie Thérèse de Hemptinne, ‘*Scriverssen en hun colofons*. Op zoek naar de motivatie en werkomstandigheden van vrouwelijke kopiïsten in de laatmiddeleeuwse Nederlanden’, in: Herman Pleij, Joris Reynaert et al., *Geschreven en gedrukt. Boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar moderne tijd* (Gent: Academia Press, 2004), 47-66 (54).

54 Het werk wordt ook vaak *Disticha Catonis* genoemd, vgl. *Den duytschen Cathoen. Naar de Antwerpse druk van Henrick Eckert van Homberch. Met als bijlage de andere redacties van de vroegst bekende Middelnederlandse vertaling der Dicta Catonis*, eds A.M.J. van Buuren, O.S.H. Lie, A.P. Orbán (Hilversum: Verloren, 1998), 12. Zie ook Fons van Buuren, *Levenslessen van Cato. Het verhaal van een schoolboek* (Amsterdam: De Buitenkant, 1994).

55 *Den duytschen Cathoen* (n. 54), 46.

56 Zie Ernstpeter Ruhe, *Untersuchungen zu den altfranzösischen Übersetzungen der Disticha Catonis* (München: Hueber Verlag, 1968), 211-232 (212).

Afbeelding 5: Het begin van de Dicta Catonis. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 97v-98r. De tekst opent met een tweeregelige initiaal (fol. 97v, r. 7), dictum I,2 is gekopieerd op r. 13-14. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

en wijs man, noemt en een tijdgenoot van Julius Caesar. Tegenwoordig veronderstellen we dat de Latijnse auteur werkte in de derde eeuw na Christus.⁵⁷

Aan het slot van zijn proloog spoort Le Fèvre zijn lezers aan een keuze te maken uit twee beschikbare Franse vertalingen van de *Dicta Catonis*: die van zijn voorganger Adam de Suel, die we straks nog tegenkomen, en die van hemzelf.⁵⁸ Hij zegt tegen de lezers (fol. 97v, r. 5-6): ‘Quant vous l’arez oy tout a loysir, / Le plus plaisant des deux pourrez choisir’ (als u alles op uw gemak tot u genomen hebt, kunt u de aangenaamste van de twee kiezen). In codex 278 wordt deze plezierige receptie van de Franse vertaling echter bemoeilijkt doordat brontekst en vertaling elkaar per *dictum* afwisselen. Wie één versie tot zich neemt, gaat net als bij de *Martijns* en hun Latijnse vertaling hinkelend te werk. De tekstpresentatie leent zich veel beter voor een situatie waarin goed begrip van de afzonderlijke Latijnse uitspraken nagestreefd wordt door de Franse vertaling erbij te betrekken. Die werkwijze is te meer voorstelbaar daar Le Fèvre de *Dicta Catonis* tamelijk getrouw volgde.⁵⁹

De alternerende opmaak van de *Dicta Catonis* en de tekst van Le Fèvre in codex 278 komt vaak voor, zo heeft Ernstpeter Ruhe vastgesteld.⁶⁰ Zo wordt in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag onder signatuur 73 J 55 een Frans verzamelhandschrift van omstreeks 1450-1470 bewaard, waarvan het eerste deel bestaat uit in rood geschreven *dicta* die telkens gevolgd worden door de Franse strofen van Le Fèvre.⁶¹ Dat deze gemengde tekstpresentatie, die we al aantreffen bij de *Martijns* en hun Latijnse vertaling, populair was, blijkt ook uit een casus in de Duitse

57 Zie Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 9, en *Den duytschen Cathoen* (n. 54), 12.

58 Zie Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 213-214.

59 Zie Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 220-228.

60 Zie Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 214-216. Op p. 215, noot 4, merkt Ruhe op dat codex 278 ‘ganze Teile der Übersetzung ausläßt’.

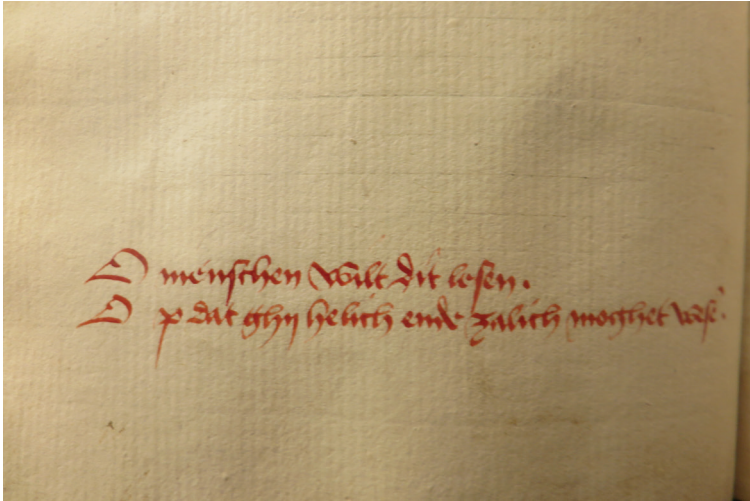
61 Zie http://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:PTP:DenHaag:MIMI:73J55_007V

literatuur. De theoloog Stephanus de Colonia schreef in de tweede helft van de veertiende eeuw een Latijns traktaat over de biecht, dat in het Duits vertaald werd. De overlevering bestaat uit codices met alleen het Latijn, andere handschriften met alleen het Duits en nog weer andere boeken waarin ieder Latijns hoofdstuk gevolgd wordt door de Duitse vertaling. Juist deze alternerende opmaak was het meest succesvol, blijkens de aantallen bewaard gebleven handschriften.⁶²

Het derde handschrift van codex 278 bevat meer teksten dan alleen de *Dicta Catonis* en de vertaling van Le Fèvre. Na een blad (fol. 113) met een Frans Mariagebed en vijf Franse spreuken en een blanco blad (fol. 114) volgt een serie korte Middelnederlandse teksten. De regelmatige opbouw van het katern, een quaternio (fol. 109-116), bewijst dat deze overgang naar een derde taal van meet af aan de bedoeling was. De reeks Middelnederlandse teksten wordt onderaan op de versozijde van het blanco blad (fol. 114v) aangekondigd met een gerubriceerde rijmspreuk: 'O menschen wilt dit lesen. / Op dat ghij helich ende zalich moghet wesen.' (afbeelding 6). Wat volgt, zijn inderdaad moraliserende teksten, zoals spreuken van autoriteiten als Aristoteles, David, Salomon, Gregorius, Bernardus en Cato, alsmede een reeks leefregels die naar hun beginletter alfabetisch geordend zijn.

De materiële context van dit derde handschrift van codex 278 wijst op een boek voor persoonlijk gebruik. Daarbij past het materiaal (papier), het schrifttype (cursief), de sobere uitvoering en het lege blad, dat vermoedelijk bedoeld was om er in een later stadium nog wat korte teksten op te noteren. In de terminologie van Jos Biemans gaat het om een informeel boek. Terwijl het handschrift met de *Martijns* beslist bij een professionele kopiïst besteld werd, en daarmee een formeel boek genoemd kan worden, is het derde handschrift van codex 278 het

62 Zie Lucie Doležalová, 'Multilingualism and the Late Medieval Manuscript Culture', in: Johnston en Van Dussen, *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches* (n. 5), 160-180 (168).

Afbeelding 6: De rijmspreuk van de kopiïste S.R. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 114v. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

product van iemand die zelf de pen ter hand genomen heeft.⁶³ Dat de kopiïste niet alleen voor eigen genoegen schreef, blijkt uit haar twee reeds geciteerde marginale notities. Ze vraagt immers om voor haar te bidden en spoort mensen in een rijmspreuk aan de Middelnederlandse teksten te lezen. Het handschrift zal bedoeld geweest zijn voor de eigen kring. De leden van die – wellicht huiselijke – gemeenschap kregen in drie talen ongecompliceerde levenswijsheden aangeboden.

Voor een betere contextualisering van de Brugse drietaligheid in dit derde handschrift is het zinvol om kort naar de overzijde van het Kanaal te kijken. De middeleeuwse meertaligheid die daar voorkwam, met Latijn, Frans en Engels in de hoofdrollen, is voor de taalsituatie in de

63 Vgl. Jos A.A.M. Biemans, 'Conventies, standaarden en varianten. Verschillende mogelijkheden en keuzes bij de vormgeving van handschriften met berijmde Middelnederlandse ridderepiek', in: *Ene andre tale. Tendensen in de Middelnederlandse late ridderepiek*, eds An Faems, Marjolein Hogenbirk (Hilversum: Verloren, 2012), 215-257 (216-217).

Lage Landen, gedomineerd door het Latijn, het Frans en het Nederlands, zeer instructief.⁶⁴ Ik beperk me hier tot één voorbeeld. Handschrift Harley 913, dat in de British Library bewaard wordt, is een codex die rond 1330-1340 in Ierland ontstaan is.⁶⁵ De inhoud is door één hand in een littera textualis op perkament gekopieerd. Illustraties zijn er niet, wel zijn de teksten voorzien van gekleurde initialen en penwerk. Evenals het derde handschrift in codex 278 is Harley 913 drietalig: twee-derde van de stukken is in het Latijn genoteerd, daarnaast vinden we vooral Engelse teksten en een enkel Frans werk. En net als codex 278 is Harley 913 klein: het boekje is 16 cm hoog en iets minder dan 10 cm breed. Een derde parallel betreft de veronderstelde functie. Volgens zeer recent onderzoek is ook Harley 913 gemaakt voor eigen gebruik, en wel door een Franciskaan.⁶⁶ Naast deze overeenkomsten zien we materiële verschillen, die de eigenheid van het derde handschrift in codex 278 accentueren. De Brugse kopiïste schreef niet op perkament, zoals haar Ierse collega, maar op het goedkopere papier. Haar boekschrift was geen textualis, maar de snellere cursief. De decoratie van haar teksten was nog minder uitbundig dan de versiering in het ook al sobere Harley 913. Al is de vergelijking die ik hier uitvoer zeer beknopt, zij voedt de veronderstelling dat het derde handschrift in codex 278 een uitgesproken bescheiden representant is van de categorie handschriften met meertalige tekstcollecties voor particulier gebruik. Voor de kopiïste ging het om de inhoud en niets anders.

Het vierde handschrift in codex 278 is gemaakt van perkament, telt 48 bladen (fol. 129-176) en is incompleet, want de tekst breekt abrupt af op

64 Vgl. *Queeste* 22 (2015), aflevering 1, dat verscheen onder de titel 'Literature and Multilingualism in the Low Countries (1100-1600)', en *Multilingualism in Medieval Britain (c. 1066-1520): Sources and Analysis*, eds Judith A. Jefferson, Ad Putter (Turnhout: Brepols, 2013).

65 Zie <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=18695>.

66 Zie John Scattergood, 'London, British Library, MS Harley 913 and Colonial Ireland in the Early Fourteenth Century', in: *The Dynamics of the Medieval Manuscript: Text Collections from a European Perspective*, eds Karen Pratt et al. (Göttingen: V&R unipress, 2017), 307-325.

het laatste blad. Die onvolledigheid moet zich over een langere periode uitgestrekt hebben, want de achterzijde van het huidige laatste blad is vuil. De kopiïst, die weer een ander was dan degenen die de tweede en derde handschriften in codex 278 afschreven, wordt rond 1470 of iets later gedateerd.⁶⁷ Hij of zij noteerde de tekst in een regelmatige, Bourgondisch ogende cursief, in twee smalle kolommen. In de linker kolommen is doorlopend een titelloze Franse tekst afgeschreven, de rechter kolommen zijn gereserveerd voor de Middelnederlandse vertaling.⁶⁸ In dit handschrift komt geen Latijn voor.

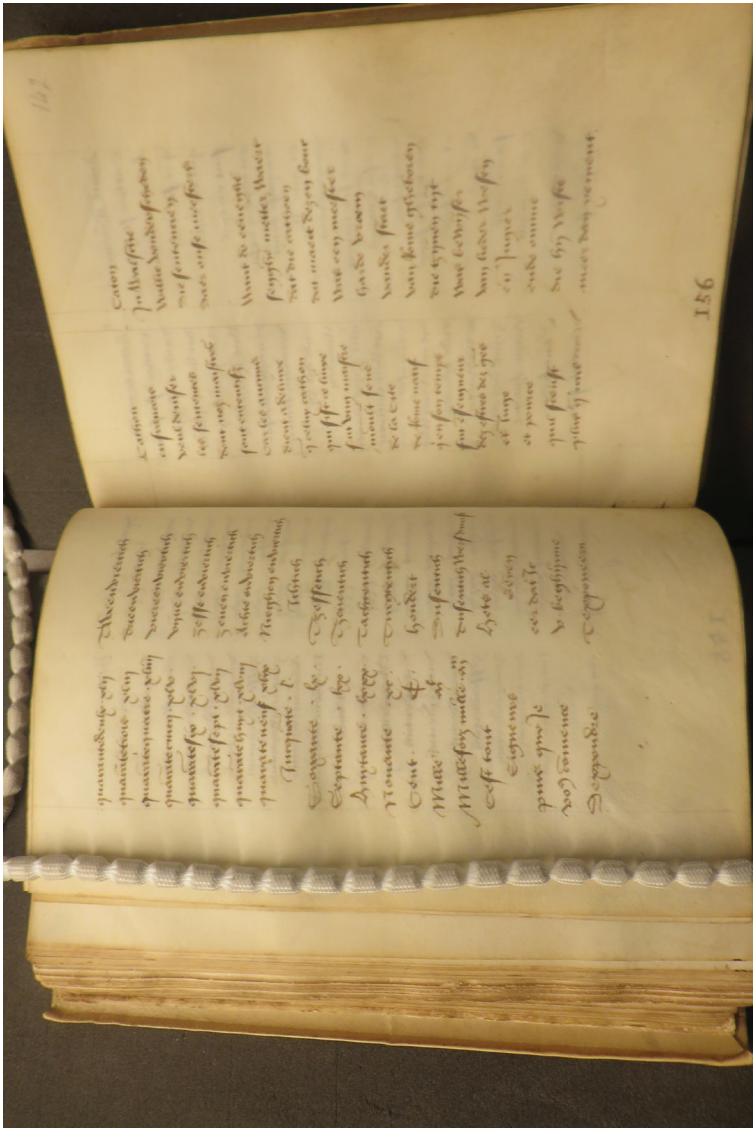
Hoewel de Franse tekst zich presenteert als één geheel, bestaat zij feitelijk uit drie gedeelten. Het afschrift begint met een reeks gedragsvoorschriften voor een kind, dat toegesproken wordt (fol. 129-154v). De lessen gaan over bidden, zich aankleden, zich wassen, groeten, gasten ontvangen, op visite gaan, boodschappen doen, de kerk bezoeken, hoe te handelen op de markt, huishoudelijke diensten verrichten, in het bijzonder aan tafel, het verzorgen van de paarden van de heer des huizes en het dagelijks verrekenen van de kosten ingeval het kind ergens onderdak heeft. Zoals Van Oostrom opgemerkt heeft, spitsen deze voorschriften zich toe op kinderen die moesten werken als knecht of dienstmeisje.⁶⁹ Deze gedragsregels worden gevolgd door een opsomming van de hoofdtelwoorden, zowel voluit geschreven als in romeinse cijfers (fol. 154v-155v), ten behoeve van iemand die zou willen leren rekenen. Na deze lijst, die afgesloten wordt met een simpel 'Cest tout', begint het derde gedeelte, dat opent met de aanhef 'Seigneurs' en zich dus niet langer tot een kind lijkt te richten (afbeelding 7). Dit deel is een Franse vertaling van de *Dicta Catonis* die de hiervoor al genoemde Adam de Suel rond het midden van de dertiende eeuw vervaardigde

67 Zie De Vreese, 'Een Fransch-Nederlandsche "leere van hoveschede"' (n. 35), 85.

68 Editie: De Vreese, 'Een Fransch-Nederlandsche "leere van hoveschede"' (n. 35).

69 FP. van Oostrom, 'Lezen, leren en luisteren in klooster, stad en hof.

Kinderboeken in de middeleeuwen?', in: Harry Bekkering et al., *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (Amsterdam: Querido, 1990), 15-40 (31).

Afbeelding 7: De opsomming van de hoofdtelwoorden wordt gevolgd door Adam de Suels vertaling van de Dicta Catonis. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 155v-156r. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

(fol. 155v-176v).⁷⁰ In codex 278 is Adams tekst flink besnoeid, zodat het wellicht beter is om te spreken van een excerpt.⁷¹

Dit vierde handschrift was primair bedoeld voor taalonderricht. Dat blijkt uit de wijze waarop de voorschriften gepresenteerd worden. Bij wijze van voorbeeld toon ik de instructie over het ochtendritueel dat volgt op het opstaan, bidden en een kruisteken slaan:⁷²

Dont irez tu laver nettement tes mains. Ne lez seches point au nap, ne a la panuce de ta chemise, mais a la touaille. Fetes ainsi tes yeulx, ta visaige et ta bouche.	Danne sultu gaen dwaen suverlike dijne handen. Ne droch se niet ant scoolaken, noch ande slippe van dijnen hemde, maer ande dwale. Doe also dijn oghen, dijne anesichte ende dijne mond.
--	---

(Daarna moet je goed je handen gaan wassen. Droog ze zeker niet af aan het tafellaken, noch aan de rand van je hemd, maar aan de handdoek. Doe zo ook je ogen, je gezicht en je mond.)

Zoals u ziet, zijn de zinnen in stukjes opgedeeld. Deze opmaak is evident bedoeld om het leerproces te faciliteren. Zo kan de lezer de syntactische structuur van de zinnen gemakkelijk doorgronden. Deze tekstpresentatie vinden we al in het oudste taalleerboekje uit de Lage Landen, het zogeheten *Livre des mestiers – Bouc vanden ambachten*, dat

70 Zie Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 148-174 (150).

71 Zie M. Boas, *De Cato van Adam de Suel* (Leiden: Brill, 1935), 12-18, en Ruhe, *Untersuchungen* (n. 56), 172-174.

72 De Vreese, 'Een Fransch-Nederlandsche "leere van hoveschede"' (n. 35), 95. Ik heb de tekst licht gemoderniseerd.

rond 1370 door een Brugse schoolmeester werd geschreven.⁷³

In eerder onderzoek is gewezen op de vele fouten en slordigheden in de tekst. De kopiïst, wiens taalkenmerken naar Brugge wijzen, liet soms Franse woorden onvertaald, plaatste ook wel Nederlandse woorden in de Franstalige kolom, en schreef abusievelijk in de Nederlandstalige kolom dat hij Cato ‘in Walsche’, in het Frans, zou toelichten.⁷⁴ Uit deze eigenaardigheden heeft Willem de Vreese afgeleid dat dit vierde handschrift van codex 278 een autograaf is van een Franstalige schoolmeester die het Vlaams niet goed beheerste. Dat hij gebruik maakte van een Middelnederlands voorbeeld blijkt uit een perkamenten fragment van omstreeks 1400 dat in Leiden onder signatuur Ltk 326 bewaard wordt.⁷⁵ Het afschrift in codex 278 is nauw verwant aan de tekst van dit Leidse fragment.

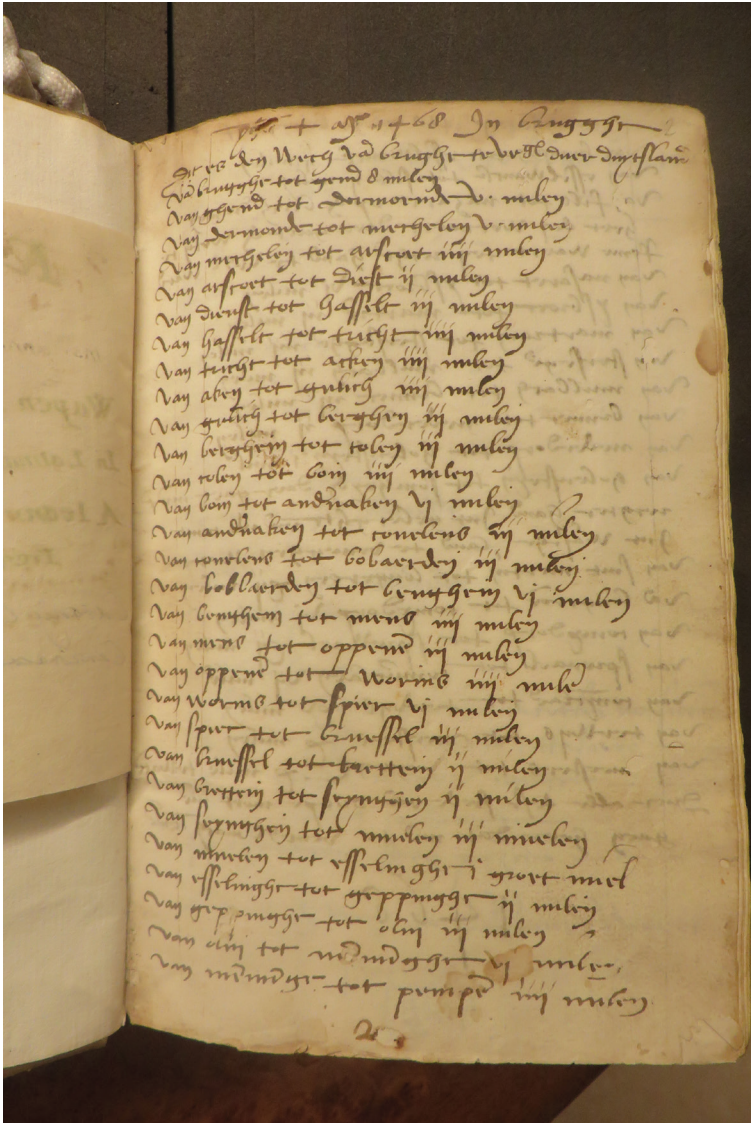
De suggestie van De Vreese dat dit vierde handschrift een autograaf is, wordt gesteund door enkele materiële kenmerken. Zo is het perkament tamelijk dun, waardoor de tekst van de weersijden vaak duidelijk doorschijnt. Verder is het handschrift niet gedecoreerd (er is ruimte gelaten voor één- en tweeregelige hoofdletters die niet ingevuld zijn) en is het aantal regels dat per kolom afgeschreven werd onregelmatig (19 à 24 regels). Er zijn bovendien geen gebruikssporen die erop zouden kunnen wijzen dat dit handschrift gecirculeerd heeft. De Nederlandse vertaling was bedoeld om kinderen Frans te leren, maar het is twijfelachtig of dit specifieke handschrift daarvoor ooit gebruikt is.

Het eerste handschrift van codex 278 heb ik eerder overgeslagen, omdat

73 Zie Ben van der Have, ‘Taalonderwijs: vier triviumteksten’, in: *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*, eds E. Huizenga, O.S.H. Lie, L.M. Veltman (Hilversum: Verloren, 2002), 37-62 (48-56).

74 De Vreese, ‘Een Fransch-Nederlandsche “leere van hoveschede”’ (n. 35), 88-90.

75 Zie G.I. Liefwinck, *Codices manuscripti V. Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in bibliotheca universitatis asservantur. Pars I: Codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (Leiden: Brill, 1948), 170, en H. Ribbius, ‘Fragment van een “Leere van Hoveschede”’, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde* 65 (1947), 25-27.

Afbeelding 8: Het begin van de routebeschrijving. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 2r. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

het gegevens bevat die voor de geschiedenis van het verzamelhandschrift als geheel van belang zijn. Het gaat om een katern van 16 papieren bladen, dat door Hans Kienhorst een notitieschrift genoemd is. Slechts vijf bladzijden ervan zijn beschreven in een snelle littera cursiva.⁷⁶ Drie bladzijden (fol. 2r-3r) bevatten een routebeschrijving van Brugge naar Venetië, via Duitsland, en de heen- en terugreis van de route Venetië-Rome (afbeelding 8). Opschriften melden dat de tekst in 1468 in Brugge genoteerd werd. Vermoedelijk dezelfde hand schreef op de twee andere bladzijden pelgrimsnotities uit het Heilige Land, en deed dat volgens het opschrift op 9 augustus 1470 in Jaffa.

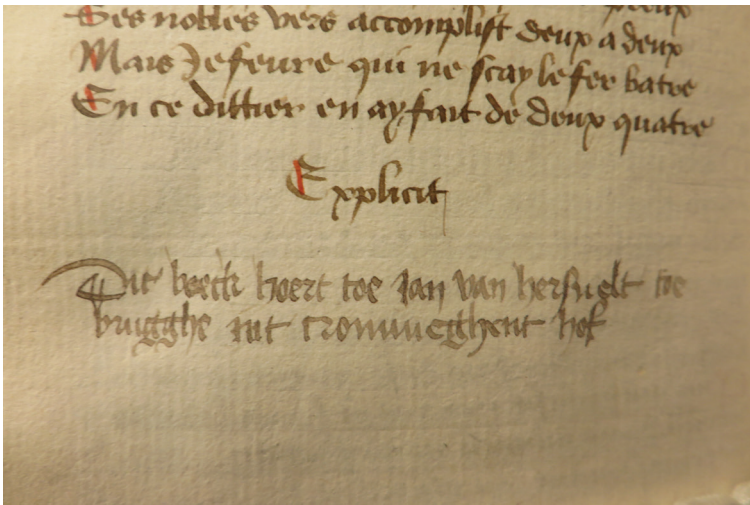
Deze aanduidingen van plaats en tijd passen wonderwel bij een eigendomsnotitie in het derde handschrift van codex 278, dat als gezegd door de kopiïste S.R. gemaakt werd. De tekst op fol. 112v, die door iemand anders dan de kopiïste geschreven werd, luidt: 'Dit boeck hoert toe Jan van hersuelt toe / brugghe int crommeghent hof' (afbeelding 9).⁷⁷ Dankzij de naspeuringen van Thom Mertens en Hans Kienhorst is bekend dat Jan van Hersvelt een handelaar in Brugge was, woonachtig aan het Krom Genthof. Hij had bovendien filialen in Venetië en Rome.⁷⁸ Het is aannemelijk dat de vier handschriften via Jan van Hersvelt of een erfgenaam in Italië terecht gekomen zijn. Of zij toen al samengebonden waren, weten we niet. Ze worden voor de eerste keer als eenheid vermeld in de catalogus die opgesteld werd van de bibliotheek van de Venetiaanse edelman, staatsman en geleerde Bernardo Trevisan (1652-1720). Over het notitieschriftje wordt niet gerept, de drie erop volgende handschriften worden samen genoemd.⁷⁹

76 Editie: Kienhorst, 'Een reis zonder wederkeer' (n. 31), 66-69.

77 De Vreese dateert de aantekening rond 1500, zie 'Een Fransch-Nederlandsche "leere van hoveschede"' (n. 35), 88. Hans Kienhorst vraagt zich af of de eigendomsnotitie werd aangebracht toen het derde handschrift alleen de eerste tekst bevatte, zie zijn 'Een reis zonder wederkeer' (n. 31), 65. Inktkleur en ductus wijken op fol. 113r echter niet af van het voorafgaande afschrift.

78 Zie Kienhorst, 'Een reis zonder wederkeer' (n. 31), 61-63.

79 Zie Mertens, *Den anderen merten* (n. 30), 52, en Kienhorst, 'Een reis zonder wederkeer' (n. 31), 59-60.

Afbeelding 9: Bezittersnotitie van Jan van Hersvelt. Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol. 112v. (Foto auteur, by permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

Wat kan de bedoeling geweest zijn van het samenbrengen van de handschriften (door Trevisan of een voorganger)? Een dergelijke vraag is al voor vele meertekstcodices gesteld en heeft nogal wat hoofdbrekers opgeleverd. Onderzoekers hebben gezocht naar organisatieprincipes van een grote variëteit aan tekstcollecties en zijn daarbij soms uitgekomen op overtuigende categorieën als auteur en teksttype.⁸⁰ Maar in andere gevallen is het overkoepelende principe dat aangewezen werd zo vergezocht of niets zeggend dat Derek Pearsall zich er vrolijk over gemaakt heeft. ‘It is understandable’, zo schrijft hij, dat onderzoekers ‘should experience tremors of excitement when they think they detect signs of intelligent life in the otherwise alien alterity

80 Zie bijvoorbeeld Bart Besamusca et al., ‘Author Attributions in Medieval Text Collections: An Exploration’, in: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 76 (2016), 89-122, en Karen Pratt et al. ‘Introduction’, in: *The Dynamics of the Medieval Manuscript* (n. 66), 11-39.

of the manuscript compilation.⁸¹ In zijn optiek moeten we veel meer rekening houden met allerlei toevallige factoren die de productie van een meerteksthandschrift beïnvloed kunnen hebben: ‘The necessity of production, the pressures of circumstance, the paucity of exemplars, as well as other factors, combined to make the work of compilation more random and inconsistent than many modern interpreters are happy to allow.’⁸² Deze waarschuwing tegen overinterpretatie betreft zowel de zogeheten ‘organic codices’, die in één gang geproduceerd zijn, als de ‘composite manuscripts’, die in meerdere fasen tot stand gekomen zijn. Codex 278 behoort tot de laatste categorie.

Voor Willem de Vreese was het helder: de samenstellende delen van codex 278 waren volgens hem willekeurig samengevoegd. Zij hebben naar zijn idee als gemeenschappelijke kenmerken eigenlijk alleen hun kleine formaat en hun didactische karakter.⁸³ Ik wil het gelijk van De Vreese hier niet bestrijden, maar wel pleiten voor een alternatieve (of wellicht beter: aanvullende) verklaring. Als we het notitieschriftje even terzijde laten, zien we dat de overige drie handschriften in codex 278 alle in de kern een gecombineerde, meertalige tekst presenteren. In het tweede handschrift worden de strofen van Maerlants *Martijns* afgewisseld met hun Latijnse vertaling, in de derde codex stuiten we op een alternerende presentatie van Cato’s *dicta* en hun Franse vertaling en in het vierde handschrift worden een Franse levensleer en zijn Nederlandse vertaling naast elkaar getoond. Ik acht het zeer voorstelbaar dat deze meertaligheid in een didactische context een belangrijke overweging vormde voor het bijeenbrengen van de drie handschriften.

Wellicht kunnen we nog één stap verder gaan, en de samenvoeging op naam schrijven van Bernardo Trevisan. Vanwege zijn wetenschappelijke

81 Derek Pearsall, ‘The Whole Book: Late Medieval English Manuscript Miscellanies and their Modern Interpreters’, in: *The Whole Book: Cultural Perspectives on the Medieval Miscellany*, eds Stephen G. Nichols, Siegfried Wenzel (Ann Harbor: University of Michigan Press, 1996), 17-29 (20).

82 Pearsall, ‘The Whole Book’ (n. 81), 29.

83 De Vreese, ‘Een Fransch-Nederlandsche “leere van hoveschede”’ (n. 35), 85.

belangstelling kon hij wel eens zeer geïnteresseerd zijn geweest in deze meertalige teksten. Het is in dit verband denkkelijk veelzeggend dat een ander tweetalig boekje, dat dateert uit de late vijftiende eeuw of het begin van de zestiende eeuw, eveneens deel uitmaakte van Trevisans collectie.⁸⁴ In dit handschrift bestaat de tekst uit Italiaanse en daarmee corresponderende Middelnederlandse zinnen.

Hoe dan ook, de handschriften in codex 278 getuigen inhoudelijk en materieel van de diversiteit van de laatmiddeleeuwse Vlaamse, en meer specifiek Brugse tekstcultuur.⁸⁵ Zo leefde er een welgesteld persoon die betaalde voor een duur boek met intellectuele inhoud. Iemand anders maakte er een eenvoudig papieren boekje met veel minder gecompliceerde teksten voor de eigen kring. En een schoolmeester sleutelde er aan een meertalige schooltekst voor beginnende leerlingen. Het ligt voor de hand om deze gevarieerde laatmiddeleeuwse tekstcultuur te koppelen aan een economisch bruisend Brugge. Dat zou echter onjuist zijn. Verrassend wellicht, maar de boeken ontstonden in een periode dat de stad in economisch verval verkeerde. In de veertiende eeuw was Brugge verreweg het belangrijkste handelscentrum ten noorden van de Alpen, maar het verloor zijn vooraanstaande positie in de loop van de vijftiende eeuw, onder meer door de verzanding van de Zwin en politieke onrust. Het verval van Brugge liep parallel met de opkomst van Antwerpen, dat rond 1500 tot grote bloei gekomen was.⁸⁶

Codex 278 waarschuwt tegen de al te eenvoudige gedachte dat economisch verval en culturele achteruitgang onlosmakelijk verbonden zijn. De laatmiddeleeuwse Brugse handschriften die in deze codex

84 Het betreft Londen, British Library, Add MS 10802. Zie *Een koopman in Venetië. Een Italiaans-Nederlands gespreksboekje uit de late Middeleeuwen*, eds José de Bruijn-van der Helm et al. (Hilversum: Verloren, 2001), 33-35.

85 Recent over Brugge: Frank Willaert, 'Bruges', in: *Europe: A Literary History, 1348-1418*, ed. David Wallace, 2 vols (Oxford: Oxford UP, 2016), vol. 1, 546-560.

86 Zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4 (Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1980), 89-92, 118, en De Bruijn-van der Helm et al., *Een koopman in Venetië* (n. 84), 52-54.

verzameld zijn, wijzen erop dat de zaken gecompliceerder kunnen liggen. Het handschrift laat zien dat de Brugse boekenwereld ook in mindere tijden dynamisch was.

Dames en heren, ik hoop vandaag te hebben getoond dat ik een prachtig vak mag beoefenen. Middeleeuwse boeken en teksten brengen ons in direct contact met het verleden, ze prikkelen onze nieuwsgierigheid, ze zijn intellectueel uitdagend en ze dragen bij aan een meer genuanceerde beoordeling van fenomenen en gebeurtenissen in het heden. Ik voel me zeer bevoorrecht. En dat gevoel brengt me bij mijn dankbetuigingen.

Het Utrechtse College van Bestuur, de Faculteit Geesteswetenschappen en alle individuen die zich voor mijn benoeming ingezet hebben, dank ik voor het vertrouwen dat zij in mij stellen. Mijn naaste leerstoelhouders bij de Afdeling Nederlands, Els Stronks, Geert Buelens, Norbert Corver en Ted Sanders, wil ik hier in het bijzonder vermelden, omdat zij hebben vastgehouden aan de visie dat de Utrechtse neerlandistiek zich profileert door leerstoelen op alle drie letterkundige deelgebieden bezet te houden. Dat is een opvatting die bij financiële tegenwind niet vanzelfsprekend is.

In de lange tijd waarin ik in Utrecht werkzaam ben, heb ik de universiteit zien veranderen. En niet altijd ten goede, naar ik meen. Onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen en prioriteiten zijn we gaan denken dat studenten voor hun intellectuele ontwikkeling gebaat zijn bij een schoolse inrichting van ons onderwijs. We zijn gaan denken dat we de kwaliteit van het academische onderricht kunnen borgen door een systeem van voorschriften en controlemechanismen op te tuigen. We zijn gaan denken dat de beste onderzoekers veel publiceren, bij voorkeur in toptijdschriften, en veel geld binnen harken. Maar laat ik hier vooral niet Sombelman spelen, want de kern van het academische bedrijf is fier overeind gebleven. Studenten zijn als vanouds een grote inspiratiebron. Ik prijs me gelukkig met hen te mogen werken, door hen

uitgedaagd te worden en hen te zien groeien. Ze houden me scherp. Wat ook gebleven is, is de tomeloze inzet waarmee we ons onderwijs vormgeven. Het is een voorrecht om te mogen samenwerken met de enthousiaste docenten en ondersteuners van de Opleiding Nederlands, het departement Talen, Literatuur en Communicatie (TLC) en het Utrecht Centre for Medieval Studies (UCMS). En wat evenmin veranderd is, is de gedrevenheid waarmee we onderzoek verrichten. Hier vermeld ik opnieuw het UCMS, dat het organisatorische kader biedt voor het hoogwaardige mediëvistische onderzoek waar ik heel blij van word. Ik noem in dit verband ook universiteitshoogleraar Frits van Oostrom, die als geen ander wetenschappelijk onderzoek voor een breed publiek toegankelijk kan maken. Ik waardeer hem al evenzeer vanwege zijn niet aflatende passie voor de Middelnederlandse letterkunde. Ook de medioneerlandici in Nederland en Vlaanderen, de leden van de Onderzoeksschool Mediëvistiek en mijn internationale collega's dragen bij aan een inspirerend onderzoeksklimaat. Dat we daarbij steeds meer samenwerken, beschouw ik als een grote stap voorwaarts. In dit verband vermeld ik graag de namen van de anglist Ad Putter, de romanist Karen Pratt en de germanisten Bernd Bastert en Matthias Meyer. Ik heb heel veel van hen geleerd.

Toen ik in 1975 ging studeren, was Nederlands mijn besliste keuze, ondanks de halfslachtige pogingen van mijn ouders om mij met behulp van meccano bouwdozen in de meer technische richting te sturen. Mijn keuze werd sterk beïnvloed door mijn leraar Harry Prudon, die een zoekend HAVO-jochie de formidabele kracht van de Nederlandse literatuur liet zien. Hij heeft mij gelukkig vergeven dat ik laat in mijn studie ben overgestapt van de moderne naar de middeleeuwse literatuur. Beste Harry, veel dank voor je wijsheid en vriendschap.

Toen ik in de jaren tachtig van de vorige eeuw aan mijn proefschrift begon, werd ik opgenomen in de sectie Middelnederlandse letterkunde, die bestond uit Wim Gerritsen, Orlanda Lie, Fons van Buuren en Hans van Dijk. Zij vormden een ijzersterk team, omdat zij elkaar zowel inhoudelijk en organisatorisch als persoonlijk heel goed aanvulden.

Ze boden me een leerschool waar ik nog dagelijks profijt van heb. Overigens werd er ook toen al gezocht en gesteund onder de werkdruk, die volgens velen onaanvaardbaar hoog was. En ook toen al deed ik mijn voordeel met de tegenkrachten van een potje voetbal. Wie achter een bal aan holt, heeft geen tijd om aan werk te denken. Ik ben mijn voetbalmaatjes, met wie ik al decennialang lief, leed en spelvreugde deel, dankbaar voor hun heilzame werking.

In latere jaren wijzigde de samenstelling van de sectie Middelnederlands, en werkte ik samen met Paul Wackers en Dieuwke van der Poel. Ik mocht mijn voordeel doen met hun enorme vakkennis, collegialiteit en enthousiasme. Thans maak ik samen met Dieuwke, die als collega en vriendin onmisbaar is, en jonge talenten als Martine, Cécile, Andrea, Jelmar, Chloé, Irmgard en Annika, deel uit van een gedreven groep onderzoekers en docenten. Ik prijs mij gelukkig in hun midden te verkeren.

Een bijzonder woord van dank richt ik graag tot Frank Brandsma. Ik maakte met hem kennis in 1984, toen hij aan zijn doctoraalscriptie over Jacob van Maerlants *Graal-Merlijn* werkte. Sindsdien hebben we samen onderzoek verricht, samen boeken en artikelen gepubliceerd en samen de International Arthurian Society gediend. Voor de internationale Arturistiek zijn we zo onafscheidelijk dat we frequent met de naam van de ander aangesproken worden. Beste Frank, veel dank voor de samenwerking en je vriendschap, die ik koester.

Zoals velen onder mijn toehoorders weten, is mijn lief een danswetenschapster, die een cultureel fenomeen bestudeert dat mij mateloos boeit. Zijn Liesbeth en ik niet aan het werk, dan zitten we bij voorkeur in het theater. We delen onze liefde voor de kunsten, voor elkaar en voor ons gezin. Liesbeth en onze kinderen Neeltje, Femke, Janna en Daan, hun partners Neil en Sojourn, en onze kleinkinderen Kai en Robin zijn letterlijk en figuurlijk een onbeschrijflijke verrijking van mijn bestaan.

Ik draag deze rede op aan de nagedachtenis van mijn ouders en die van mijn oud-leraar en goede vriend Allert Hulsebosch, die mij op wezenlijke momenten in mijn leven hielp de juiste weg te vinden.

Ik heb gezegd.

Curriculum Vitae

Bart Besamusca (Utrecht, 1955) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht (1975-1981), met als bijvakken Oudfrans (in Utrecht) en codicologie en paleografie (in Leiden). Na zijn vervangende dienstplicht als erkend gewetensbezwaarde (1981-1983) schreef hij in de jaren 1983-1987 een proefschrift, begeleid door W.P. Gerritsen en gesubsidieerd door NWO. In 1988 promoveerde hij op *Het Boec van Lancelote*, dat gewijd was aan de vertaaltechniek van de dichter van *Lanceloet*. In de periode

1988-1993 was hij werkzaam als Akademiefellow, gefinancierd door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Zijn onderzoek, dat zich richtte op cyclusvorming in de middeleeuwse verhalende literatuur en intertekstualiteit, resulteerde onder meer in de bundel *Cyclification* (1992) en de studie *Walewein, Moriaen en de Ridder metter mouwen* (1993). Vanaf 1994 was hij als universitair docent verbonden aan de Afdeling Nederlands van de Universiteit Utrecht en vanaf 2007 werkte hij er als universitair hoofddocent. Op 1 augustus 2016 werd hij benoemd tot hoogleraar op het terrein van de Middelnederlandse tekstcultuur in internationaal perspectief.

Besamusca's internationale oriëntatie leidde ertoe dat hij in 2002 gekozen werd tot president van de International Arthurian Society (2002-2005). In 2003 publiceerde hij de monografie *The Book of Lancelot* en in 2009 verscheen de tweetalige tekstuitgave *Of Reynaert the Fox*. In de loop der jaren leidde hij een verscheidenheid aan internationale onderzoeksprojecten. In de periode 2004-2008 subsidieerde NWO zijn project 'Arthurian Fiction: A Pan-European Approach'. In de jaren 2004-2010 coördineerde hij met financiële steun van Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de reeks Engelstalige artikelen over

Middelnederlandse Karelromans in het Amerikaans-Canadese tijdschrift *Olifant*. Sinds 2005 is hij een van de twee projectleiders van de tweetalige ‘Bibliothek mittelniederländischer Literatur’ (BIMLI), die gesteund wordt door het Nederlands Letterenfonds en het Vlaams Fonds voor de Letteren. In de periode 2010–2013 leidde hij het Europese HERA-project ‘The Dynamics of the Medieval Manuscript’, dat gewijd was aan korte Duitse, Engelse, Franse en Nederlandse versteksten. Zijn meest recente project is getiteld ‘The Changing Face of Medieval Dutch Narrative Literature in the Early Period of Print (1477–c.1540)’ en wordt gesubsidieerd door FWO en NWO (2013–2017). Het onderzoek richt zich op de Middelnederlandse literatuur in vroege drukken. Het project wil het corpus aan verhalende teksten beter begrijpen door de Middelnederlandse romans in internationaal vergelijkend perspectief te plaatsen.

Colofon

Copyright: Bart Besamusca, 2017

Vormgeving: Communicatie & Marketing, faculteit
Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht

Afbeelding titelpagina: Oxford, Bodleian Library, Can. misc. 278, fol.
19r. (By permission of the Bodleian Libraries, University of Oxford)

Portretfoto: Ed van Rijswijk